

מבט על, גיליון 897, 15 בפברואר 2017

יחסי ערב הסעודית-איראן לקראת תפנית?

יואל גוז'נסקי וסימה שיין

יש שורה של אינדיקציות לקיומו של מאמץ להפגת המתחושות בין איראן לערב הסעודית. האחרונה שבהן, הגעת שר החוץ של כווית לטהראן (25 בינואר 2017) לפגישה עם נשיא איראן כשעמו איגרת בה מובעת נכונותן של מדינות המפרץ הערביות לפתוח ב"דיאלוג אסטרטגי" עם איראן. לא נמסרו פרטים מלאים על היוזמה מעבר לכך שהיא כוללת הזמנה לפתיחת משא ומתן "על בסיס יחסי שכנות טובה, אי-מעורבות בעניינים פנימיים וכיבוד הדדי של הריבונות". ביקור נדיר זה לא היה יוצא לפועל ללא ברכת הדרך מצדה של ערב הסעודית. זה מתווסף להזמנה קודמת מצד ערב הסעודית לאיראן לפתוח בדיאלוג שיאפשר את השתתפותה בחאג' השנה. זאת, לאחר שהרפובליקה האסלאמית החרימה את העלייה לרגל בשנה שעברה בעקבות האסון שאירע בעת העלייה לרגל ב-2015 ובו נהרגו רבים מעולי הרגל האיראניים.

גם האיראנים אותנו על רצון לשיפור האווירה המתוחה והקטנת ביטויי העוינות בין המדינות; בפורום הכלכלי בדאבוס, הביע שר החוץ האיראני, ג'וואד זריף, צער על הפגיעה בנציגויות הסעודיות באיראן לפני כשנה, הדגיש את חשיבות הדיאלוג בין הצדדים והביע, פומבית, נכונות לשבת עם נציגים סעודים כדי ללבן את המחלוקות בין הצדדים. גם הנשיא רוחאני אישר, במסיבת עיתונאים שהתקיימה כשבוע לפני ביקור שר החוץ הכוויתי, כי יתקיים דיאלוג עקיף בין המדינות באמצעות כווית, כולל בנושא המלחמה המתנהלת בתימן, והביע רצון לפתרון המחלוקות. דבריו זכו לציטוט חוזר גם על ידי ראש המועצה העליונה לביטחון לאומי, שמחאני, ובכך הושלמה, במהלך שנראה מתוזמן היטב, רשימת הבכירים האיראנים, שהביעו פומבית תמיכה בשיפור היחסים בין שתי המדינות.

עד כה ניסיונות התיווך בין איראן לערב הסעודית של שחקנים מהאזור, דוגמת עיראק ועומאן, ומחוץ לאזור, דוגמת גרמניה, לא צלחו. היחסים בין ערב הסעודית לאיראן התדרדרו לשפל חדש של מתיחות ואיבה לפני כשנה לאחר שערב הסעודית ניתקה את יחסיה הדיפלומטיים עם איראן (לא כל מדינות המפרץ הערביות הצטרפו לצעד הסעודי) בעקבות ההתקפות על הנציגויות הסעודיות באיראן לאחר הוצאתו להורג של השיח' השיעי-סעודי נימר אל-נימר. גם הניסיונות לגשר על הפערים באמצעות שיחות שאינן רשמיות ("Track II") בגרמניה לא נשאו פרי. אולם, עתה מסתמנת לראשונה אפשרות לתזוזה כלשהי כשברקע, מספר הישגים בהידברות, גם אם עקיפה, בין המדינות. ביניהם; ההסכמה על רמות ייצוא הנפט באופ"ק שם הסכימה סעודיה, לאחר דחיות רבות, להפחית מהיצוא שלה ולאפשר לאיראן להגדיל את הייצוא עד לרמה אליה הגיעה לפני הסנקציות; הסכמה, לאחר שנתיים של קיפאון, על מינוי מישל עוון לנשיא לבנון, בעקבות פשרה בין חזבאללה לחריירי, בן חסותם של הסעודים, וכבר התקיים ביקור של מישל עוון בסעודיה בניסיון לחדש את ההבטחה להעניק לצבא לבנון סיוע בסך של 3 מיליארד דולר שבוטלה על ידי ריאד.

יודגש כי שורש היריבות בין איראן לסעודיה במחלוקות גאו-פוליטיות ודתיות-אידיאולוגיות מהותיות והיא מרכיב מובהק בגיאופוליטיקה של המזרח התיכון בן זמננו. התחרות אחר השפעה באה לידי ביטוי בעיקר במאבק, בזירות שונות, באמצעות בני ברית ושולחים מטעם, אך שתי המדינות מעורבות גם במאבק ישיר, הכולל, בין השאר, ניסיונות חתרנות הדדיים באמצעים שונים. כך למשל, לאחרונה התגברו התקפות הסייבר, שמקורם, כך נראה באיראן, על גופים ומוסדות ממשלתיים שונים בערב הסעודית, תוך גרימת נזק לא מבוטל. זאת, לאחר שהתקפה דומה ב-2012 פגעה קשה במחשבי חברת

ד"ר יואל גוז'נסקי הוא עמית במכון הובר אוניברסיטת סטנפורד ומכון ישראל. סימה שיין היא חוקרת בכירה במכון למחקרי ביטחון לאומי.

הנפט הלאומית הסעודית, ארמק"ו. איראן גם עמדה מאחורי הניסיון לרצוח את שגריר ערב הסעודית בווינגטון לפני מספר שנים. ערב הסעודית מצדה תומכת בקבוצות אופוזיציה באיראן, ולאחרונה נראה כי הגבירה את הקמפיין לטובת המיעוט הערבי ב-אהוואז וגורמים מטעמה שבים ומעלים את נושא הכיבוש האיראני של החבל. בנוסף, הנסיך תורכי אל-פיצל, הגם שכבר אינו נושא משרה רשמית, קרא בשנה שעברה, בפעם ראשונה בפומבי, להפלת המשטר האיראני בעת שהשתתף בכנס של ארגון האופוזיציה האיראני, המוג'אהדין חאלק. אין ספק כי בראיית ערב הסעודית, איראן היא כיום האיום המרכזי ליציבות האזורית ובכירי בית המלוכה אינם מהססים לבקר את הרפובליקה האסלאמית בשל מה שהם מכנים "מעורבותה בעניינים ערביים".

שורה של שינויים אזוריים וגלובליים משפיעים על השיקולים של ערב הסעודית ואיראן להיכנס למאמץ הזה שנראה שיש בו סיכוי ממשי יותר להפשרה במתיחות שבין המדינות: נראה שערב הסעודית מוטרדת מהמומנטום לו זוכים איראן והכוחות הנאמנים לה בעיראק ובסוריה. ריאד מוטרדת גם מהישגי טהראן בזירה הפוליטית בלבנון, מחוסר יכולתה לאחר כמעט שנתיים של לחימה לממש את יעדי מדיניותה בתימן, ובעיקר מהסדרים הצפויים בסוריה, הפעם בחסות אמריקאית-רוסית, שינצחו את הישגי איראן בזירה זו. למרות ה"תקוות" שהסעודים תולים בממשל טראמפ אין הם יכולים להתעלם מהאפשרות שטראמפ יגיע להסדר עם רוסיה שישאיר על כנו את משטר אסד, וזו תהיה מפלה נוספת לריאד וניצחון לאיראן. לריאד אינטרס להיות חלק מהפתרון ולא להישאר מחוץ לתמונה. תרחיש כזה עשוי להביא אותה לנסות ולהידבר עם איראן במטרה להגיע להסכמות באשר לעתיד הפוליטי בסוריה ומעבר לה. סעודיה גם ערה לשינוי העמדות של תורכיה שהייתה מקורבת אליה במספר סוגיות אזוריות ובעיקר לגבי ההתנגדות להמשך הישגיה של בשאר אסד בשלטון בסוריה, ונכונותה של אנקרה להצטרף ליוזמה הרוסית, בשיתוף פעולה עם איראן, לביסוס הפסקת אש בסוריה, כדי לקדם את האינטרס שלה בנושא הכורדי. היא גם ערה להתקרבות של מצרים לרוסיה בסוגיה הסורית, ולהסכמה בשיקום שלה להמשך שלטונו של בשאר אסד.

האיראנים מצדם מודאגים בעיקר מהשינוי שעלול לחול במעמדם בעקבות כניסת ממשל טראמפ לבית הלבן; עמדותיו האנטי איראניות של הנשיא, להן שותפים אנשי הביטחון המרכזיים שלו, ובראשם מזכיר ההגנה, מאטיס – הרואה גם הוא באיראן את הגורם המרכזי לחוסר היציבות באזור – תואמים את עמדותיה של ערב הסעודית. בנסיבות אלה, הפשרה ברמת העוינות ההדדית עשויה בראיית טהראן להחליש במידת מה את האינטרס הסעודי בהחרפת המתיחות ולהשפיע על ממשל טראמפ.

למרות הרצינות של המהלך הזה לא ניתן עדיין לקבוע עד כמה התפנית ביחסי ערב הסעודית ואיראן תהיה עמוקה וממשית. המשקעים בשני הצדדים עמוקים, הסיבות הבסיסיות לעוינות שהגיעה לשיאים חדשים, לא נעלמו, אולם השינויים באזור, ובעיקר מה שמסתמן כהשלמה של המדינות באזור עם הישגיה של בשאר אסד, המלחמה הנמשכת מזה כשנתיים בתימן, ששני הצדדים בה אינם מצליחים להגיע להכרעה, והיא מעיקה על סעודיה אך גם שואבת משאבים מאיראן, וכניסת ממשל טראמפ העשויה לטרוף חלק מהקלפים, עבור כל הצדדים המעורבים, מהווים תמריץ חזק לצדדים למצב עצמם מחדש. גם אם אין אנו צופים חזרה מהירה ליחסים תקינים מלאים בין ערב הסעודית לאיראן, נראה כי בנסיבות הנוכחיות, ועל רקע ההתבטאויות בעיקר מהצד האיראני, אכן מסתמנת אפשרות לשינוי בפרמטרים של היחסים בין שתי המדינות, כפי שהכרנו אותם בשנתיים האחרונות.

ישראל בנתה על האינטרס המשותף לה ולמדינות המפרץ מול איראן שאפשר שיתוף פעולה עמן גם אם לא פומבי, כחלק משיפור היחסים עם המדינות הערביות הסוניות; על פניו, יכולה התפתחות זו, לפגוע במידה מסוימת באינטרס המשותף הזה. אולם, נוכח ההערכה ששיפור כלשהו ביחסי ערב הסעודית ואיראן, אם אכן יתרחש, יהיה תוצאה של אינטרסים קונוקטוראליים, ולא יבטא פתרון ממשי של בעיות היסוד, לא נראה שהוא יפגע **מהותית** באינטרסים המשותפים מול איראן. בכל מקרה מסתמן המשך של המגמה באזור של שינויי בני ברית וחזיתות נוכח ההתפתחויות ביחסי הכוחות של הצדדים בסכסוכים האזוריים, ובעיקר בעקבות מעורבותה הגוברת של רוסיה וכניסתו של הנשיא טראמפ לבית הלבן. ישראל צריכה לעקוב אחר כל אלה על מנת שלא תימצא עצמה מופתעת וכדי לשמור על האינטרסים הביטחוניים שלה מול ההתפתחויות החדשות האפשריות.